

19.

Protestantizmus és unitárizmus.

— Konferenciai előadás Budapesten. —

IRTA:

Iván László dr.

CLUJ,

Tipografia Orient, Strada Iuliu Maniu 8.

1936.

AJÁNDÉKOZTA:

Gr Iván Kaszlo

Protestantizmus és unitárizmus.

(Konferenciai előadás Budapesten).

Amikor kedves hallgatóim előadásom címét a konferenciai meghívón elolvasták, bizonyára azt gondolták magukban: minek ilyen tárgyat tételül választani, hiszen mindenki tudja, hogy az unitárizmus a protestantizmus balszárnya, szélsőséges, radikális ága, vagy amint mondani szokták: az unitáriusok a protestánsok protestánsai. Ez utóbbi mondás semmiképp sem azt jelenti azok szájában, akik terjesztik, hogy az unitárizmus más valami volna, mint a protestantizmus, hanem éppen azt akarják a hallgatóval elhitetni, hogy az unitárizmus egy bordában van szöve a protestantizmussal. Legfeljebb a színe rikítóbb és a tételei negativabbak. Ha már a protestánsok sok mindent nem hisznek, nos az unitáriusok még kevesebbet. Ha már a protestánsok ellenzékieskedők a római felfogással szemben, az unitáriusok kétszer olyan hevesen szállnak síkra minden ultramontán törekvés ellen.

Nos így képzelik sokan az unitárius felfogást s ha így volna, akkor nem is nagyon lehetne erről a kérdéstről tovább egy szót sem mondani. Azonban hiába mondogatják és erősítgetik ezt a rokonságot egyesek, a dolog nem így áll. Mindenesetre első pillanatra is már különös, hogy a protestáns-unitárius rokonságot nem protestáns elemek szokták hangoztatni, hanem katolikusok és unitáriusok. A katolikusok azért, mert így könnyebb elintézni bennünket a felekezeti különféleségek utvesztőiben; meg azért is, mert így nem kell elismerni, hogy az unitárius vallás a mai ember lelkére tart igényt, hanem egyszerűen odasorozható a XVI. század eretnekségei közé. Viszont az unitáriusok közül azért szeretnek egyesek a protestantizmus felé kacsingatni, mert ez az utóbbi mégis csak egy nagy egyház, mégis csak hatalmas társadalmi közösség s jó az embernek a hatalmasokkal jóbalenni, mert hát sohasem lehet tudni, mikor szorulunk rájuk. E magatartás nem éppen rossz, csak nagyon veszélyes. Azzal a veszéllyel jár, hogy az unitárius ember elveszti

teljesen a hivatástudatát, elveszti egyháza különállásának értelmét s ami a legfontosabb: magatartása és az életben való szereplése egyáltalában nem lesz elütő a többi emberétől, hanem járni fog a hatalmasoktól kitaposott úton s belé is vesz abba. Mert ha már valaki nem lehet zászlóhordozó hős, akkor bizonyára szeliden kérődő, békés nyárspolgár lesz belőle.

A protestánsok sohasem emlegetik azt, hogy az unitarizmus szellemi rokonságuk volna, sőt ez ellen a leghatározottabban tiltakoznak. S ebben a protestánsoknak tökéletesen igazuk van. Mégis csak az anyának kell ismerni a fiát, hiszen ő hozta a világra. *A protestáns anyja pedig nem ismeri fel az unitarizmuson az ő testének és lelkének jegyeit s bizony ebben jól ítél, egy cseppet sem téved.* Fogadjuk csak el anyai ösztönének csalhatatlan megérzését és próbáljunk számot adni önmagunknak tudatosan erről az ösztönös ítéletről.

Protestantizmus és unitarizmus: ez a két szellemi irányzat, amelyet le kell mérnünk s ezeknek *jelen életünk irányítására való képességét meg kell állapítanunk.* Már a felületes szemlélő is észreveszi a két fél magatartásán a különbséget. Természetesen csak két olyan ember magatartásán ismerhető ez fel, amelyiket valóban átjárt felekezetének gondolkodása és érzésvilága. Azonban mi nemcsak a felületes szemlélő magatartását akarjuk felvenni, hanem a mélyebbet látóét.

Mielőtt problémánk mélyére hatolnánk, egy igen fontos megállapítást kell tennünk. Azt, hogy a protestantizmuson elsősorban a Kálvln által beindított szellemi áramlatot kell értenünk. Ugyanis Luther mozgalma annyira német és annyira arisztokratikus volt, hogy ezért egyfelől nem lehetett világmozgalom, másfelől nem tudta kielégíteni az ujkor demokratikus-polgári törekvéseit. A protestantizmus igazi kifejezője és par excellence példaképe Kálvin, akiben együtt van az ujkornak egész bölcsessége és praktikus magatartása. Így lett ő az ujkor két vezető népének, az angolszásznak és a skótnak a prófétájává s általuk rányomta bélyegét a mai világ egész berendezkedésére.

Azt gondolhatná valaki, hogy most már problémánk gyökerénél vagyunk s itt a kiindulópont, ahonnan bejárhatjuk az egész kérdés területét. Azonban nem így áll a dolog. A XVI. század s az utána következő századok története egymagában nem adja ke-

zünkbe a szükséges fonalat, amelynek segítségével eltájékozhatunk a kálvinizmus és az unitárizmus világfelfogásának bonyolult térképén. Ahhoz, hogy ezt valójában megérthessük, a kérdés történetét, geneziséét kell ismernünk. S ez a történet magán Krisztuson is vezet a zsidó nép ősi századaiba.

Akármilyen különösnek látszik, a protestáns és unitárius világfelfogás harca ott dul az ószövetség lapjain s a harc azóta is folytatódik változó szerencsével mind a mai napig.

Kezdjük ott, hogy Jeruzsálemet elfoglalta Kr. e. 586-ban a babiloni hadsereg s ezzel a zsidó nép minden álma rombadőlt. Ézsaiás a nagy próféta Kr. e. a VIII. században még azt jövendölte, hogy a zsidó népnek Messiás fog küldetni, aki alatt az egész világ egy nagy táborba egyesül, minden ellen'ét kiegyenlítődik s minden háboru megszűnik. A vérengző állatok megszelidülnek s füvet legelnek, az emberiség egyetlen főnek: a Békesség Fejedelmének uralma alá kerül s az ő uralmának nem lesz soha vége, Isten állandóan az ő népével, az egész emberiséggel együtt marad, bűn, rosszaság a földön nem lesz többé. Nevezzük e gyönyörűséges szép életeszményt *univerzalizmusnak*, mivel ható sugara az egész teremtet világra kiterjed.

Ebbe a fenkölt felfogásba ütött bele hatalmas öklével a babiloni birodalom. A zsidó nép fogságba vitetett s szinte belepusztult az idegen rabságba. A zsidó nép gyönyörű prófétaí álmából fölébredt s ettől az időtől kezdve valami józan realitás-érzék kezdett kifejlődni az addig álmodozó népben. A próféták lassan elhallgatnak, álm-költőkre, illuzionistákra többé szükség nincs, de annál többre kezdik becsülni azokat, akik a zsidófajt a maga vértisztaságában elkülönözik az összes többi fajoktól s a zsidók Istenét: Jehovát a többi istenek felett uralkodó zsidó Istennek fogják fel. A Messiás el fog jönni, de nem a békesség fejedelme lesz, hanem a háborué. Feladata a zsidó nép megszabadítása az idegen rablánc-tól s uralkodóvá tétele az összes többi népeken. Az új hitet a papok ápolják, akiknek világi vetülete, mintegy *actio judaica* a farizeusoknak nevezett zártkörű társaság. Amint a zsidó nép elkülönült a többi néptől, úgy különült el a farizeus a többi zsidótól. S ettől az időtől kezdve a fajtisztaság, a törvénytisztaság lett a jelszó s ennek a nevében megvetés és kirekesztés alá került mindenki, aki nem zsidó, vagy aki nem farizeus. Ez a makacs kizárólagosság lett

az új fogságutáni zsidóság eszménye és kifejezője a fogság utáni néhány bibliai irat, mint pl.: Ezsdrás, Nehemiás, Eszter könyve, amely a zsidó fajbiológizmusnak, a zsidó hitlerizmusnak, vagy az árja paragrafus mintájára mondjuk a zsidó paragrafusnak kódexe. Azonban még többet is hozott létre ez az új szellem, amikor megalkotta a zsidó írástudók, a rabbik mondásaiból az új felfogásnak megfelelő új szent könyvet: a Talmudot, amely a legkiáltóbb el-
lentétben áll a Biblia univerzalizmusával, amennyiben ez a könyv a késői zsidóság elkülönöző és önző világfelfogásának a hirdetője. Nevezzük ezt az új életeszmenyt *partikularizmusnak*, mivel hatósugara kizárólag *egy népre* s e nép határain belül egy osztályra terjed ki.

Ennek a nemzeti szükkeblőségnek s főleg ennek a farizeusi elkülönülésnek lett világgraszoló ellenségévé Jézus Krisztus. Ézsaiás próféta volt a kedvence s a názáreti zsinagógában az ő irását olvasta rá a saját életére s magát a mindenek Messiásának tartotta. Együtt étkezett vámszedőkkel és bűnösökkel, mert a betegeknek volt szükségük az ő személyére. A farizeusok megszólták miatta, mert hisz a szemükben a vámszedő római bérenc volt s ezért a zsidó fajtiszták undok ellenséget láttak benne. De Jézus ezzel mit sem törődött. Az egyik vámszedőt tanítványának hívta el, a másiknál ebédre volt hivatalos és ki tudja még hánynál tett látogatást és vérig sértette ezzel a farizeusi társadalmat. S mikor mindez még nem volt elég, hogy a farizeusi világfelfogás iránt kitűnjék szivből jövő, mély megvetése, egy napon kötélkorbácsot ragadott s végigvert az egész különködő társaságon s így oktatta őket arra, hogy az önzésen túl fénylő magasságban ragyog az ő tiszta, szent, mindeneket szívébe fogadó nagy lelke. Egy ilyen életnek természetes vége volt a kereszt. A talmudista zsidó ujjonghatott, hogy saját jobbik éne az Ézsaiás lelkének megszállottja, a mindeneknél nagyobb próféta ott vonaglik a keresztfán. Így bukott el az univerzalizmus, a megálmodott szép embertestvériség gondolata a közönséges, földhöz tapadt, farizeusi, gyűlölköző partikularizmussal szemben.

Ha Isten nem gondoskodik valamiképen a jézusi egyetemes emberszeretet gondolatának fennmaradásáról, bizony nehéz helyzetbe került volna az új eszmény. A gondoskodást egy Saul nevű rabbinövendék, egy igazi vérbeli farizeus képviselte. Megtérése azért

nagyjelentőségű, mert egy farizeus tért meg, egy magát elkülönöző, Jézust szivből gyűlölő, önző lélek. A faji önzést s a farizeusi rövidlátást egyetemes szeretet s nagy odaadás váltotta fel szívében. De akármennyire is Jézusé akart lenni megtérése után, egy dologban farizeus maradt mindörökre. Azokról, akik mást hirdettek, mint ő hirdetett, azt mondta, hogy azokátkozottak s azokat ki kell taszítani az egyházból. S tette ezt akkor, amikor pedig nem is ismerte Jézus tanítását, tette azt akkor, amikor Jézus tanításával szemben egy egész más világot hozott be a kereszténységbe, egy olyan világot, amely sok tekintetben rokon volt a farizeusi gondolattal. Nem mindenki jut üdvösségre — tanította Pál — hanem csak az, akit Isten erre kiválasztott. A fazekas egyik edényt méltóságra, másik edényt gyalázatra készíti. Így az Isten is. Egyik ember üdvözülni fog, az, amelyikről Isten ezt elhatározta, a másik a kárhozatra fog menni, az, amelyikkel Isten az örök tűz irtózatában akarja megdicsőíteni önmagát. Mert minden, de minden Istent dicsőíti e földön. A kiválasztottak az ő dicsőségükben éppen úgy, mint a szájalmas elesettek az ő pusztulásukban. Kiválasztottak, üdvösségre eltettek az egyik oldalon és pusztulásra szánt tömeg, massa perditionis a másikon: milyen irtózatossá kegyetlen elmentét, a farizeusi világnézetnek egyenes öröksége. Csakhogy most többé nem egy fajta öltözik a választottság színeibe s nem egy fajta nézi le kegyetlen göggel a többi fajtát, hanem egy kis vallási közösség, a császári kor kereszténysége néz felülről mindenki mást a világon. Igaz, hogy ez a kizárólagosság végül győzelmet jelentett ennek a vallási társaságnak, de hála Istennek ugyanakkor meg is feledkezett korábbi magatartásáról. Elfelejtette a páli kizárólagosságot, a farizeusi gögöt az őt befogadó római és görög világgal szemben, de annál inkább érezte azt azokkal, akik később ellene mondtak: az eretnekekkel.

Az ugynevezett középkor amennyire lehetett az univerzalizmus jegyében folyt le, ha az emberiség körét a keresztény világra korlátozzuk s azon túl egyenlőre látni nem akarunk. A legalsó társadalmi osztályok óriásit lépnek felfelé: rabszolgából jobbágy lesz, az állatból ember. Az alsó néposztály többé nem halhizlálásra alkalmas takarmány, amelyet minden további nélkül lehet feldarabolni és halastóba szórni, hanem üdvösségre szánt ember, akinek a sorsa ugyan nem fényes itt a földön, de Isten előtt egyenlő elbírálás alá

esik a földesurral. Egyetemes az üdv, mindenki számára el van készítve, csak fel kell használni az egyháztól előirt eszközöket, amelyekkel az üdvösség *mindenki* számára megszerezhető. Nincsenek tehát kiválasztottak és elesettek, mindenki maga fogadja el az Isten által nyújtott üdvöt, vagy utasítja el azt. Ez a középkor nagy univerzalizmusa, amelynek bármennyire kasztszerű a társadalmi berendezése, egyet sohasem felejt, hogy végeredményben mindannyian Istennek üdvösségre teremtett gyermekei vagyunk.

Ez a világfelfogás nem a Pálé, habár primitivsége miatt nem is teljesen a Jézusé. De a Jézus által hirdetett univerzalizmushoz a görög bölcsélet tanulmányozásának segítségével sokkal közelebb tudott jutni a középkori kereszténység, mint korunk, amely pedig oly sokszor szeret egyetemes emberi u. n. demokratikus világszemlélettel dicsekedni.

Talán egészen természetesnek látszik, hogy a középkori társadalommal szembenálló s a kor végén a feudális társadalom szétzüllése és bukása után mindinkább feltörekvő polgári osztály egy olyan világot akart létrehozni, amelyben ő a gerinc, ő a kiválasztott, ő az új törekvéseket hordozó osztály. Hasonló ez ahhoz, mint amikor Marx hirdeti, hogy a XX. században a világot a proletár osztály van hivatva ujjaalkotni. Egyébként is, de különösen az osztályuralom szektárius gondolatában a polgári és proletárosztály felfogásmódja sokkal inkább összevág, mint sem azt sokan gondolni mernék.

Az új osztályuralmi gondolat hatalmas harcot kezdett a középkor univerzalizmusával szemben. Ez a középkori társadalmi rend, minden jóakarata mellett is tökéletlen volt s ezért könnyen ki lehetett kezdeni, de akik kikezdték, egyáltalán nem azért tették, hogy egy tökéletesebb szociális rendet valósítsanak meg. A polgárosztály az egyenlősítés ürügye alatt aláásta az agrárosztály tekintélyét, de már a hasznavehetetlenné vált agrárproletárból csak városi proletárt tudott csinálni, amely ép olyan elégedetlen volt, ha ugyan nem elégedetlenebb, mint a földön maradó. Az új vezetők könyvben, röpiratokban kigunyolták a középkor mély erkölcsi alapokon nyugvó céhrendszerét, amely igaz, hogy elavult már és a tehetségnek nem nyitott utat — de amely mégis csak tisztos rendbe foglalta az emberi társadalmat. Mert hiába, az ember lelkébe kitörülhetetlenül bele van írva az, hogy a lélek értéke és képessége szerint kell az emberi társadalomnak rétegeződnie, nem pedig külszin, összeharácsolt

vagyon vagy más üres csillogás szerint. Nos a középkorban megvolt a becsületes törekvés, hogy belső érték szerint hozza létre a társadalmi hierarchiát. Az új vezetők ezt ásták alá, mert ez nem kedvezett az emberi ösztönök alsóbbrendű világának. Fel kellett szabadítani az ösztönöket, hadd éljék ki magukat tetszés szerint. Aki erősebb, raboljon többet, aki eszesebb igazza le a többit s jöjjön létre az ösztönök szabad versenye alapján egy új uralom, a pénznek rabszolgatartó plutokráciája. Az új világ demokratikus, hogy szabadulhasson az értékek arisztokratikus uralmától. Az újkor egyenlőséget hirdet, hogy az alsóbbrendű ösztöneinek élő, ragadozó emberállat is belekerülhessen az uralomért küzdők táborába. Az új ember lerázza magáról az egész középkori erkölcsöt, mint kényelmetlen, akadályozó ruhát és magára veszi az új erkölcsöt, amelynek egyetlen tétele van, de ez irtózatossá sullyal nehezedik rá. Szerezzen pénzt és a pénz által uralkodj a világon.

A pénzt minden kor és minden ember értékelte, mint eszközt, amellyel az ember anyagi szükségleteit fedezheti. A középkor emberei közt éppen úgy találunk jó gazdákat, mint a mai nap s a pénzzel bánni tudás az erkölcsi alapon álló embernek mindig kiváló tulajdonsága marad. Az új kor polgári osztályánál azonban nem erről van szó. Hanem arról, hogy egyes embereknek, a kiválasztottaknak, az igazi polgároknak *hivatása* a pénzcsinálás. Nem hedonista, élvhajhászó ez a mindenáron való pénzkeresés, annál sokkal több: önmagát megtagadó, saját jobbik énjét feláldozó, transzcendens törekvés, amely arra irányul, hogy az új eszmény: a pénzcsinálás eszménye betöltessék. Az, akinek ez sikerül, arra mosolyog az új isten: a Moloch bálvány. Az kegyelembefogadott, kiválasztott polgár, akinek hivatása, hogy a földön uralkodjék az új isten nevében. Hangsúlyoznunk kell azt, hogy ez az új pénzszerzési vágy egyáltalán nem a keleti kényurak utálatos mohósága, ez sokkal inkább etika, élethivatás, amely óriási teherként nehezedik az új pénz-vallás hívőire. A polgár vallásossága álvallásosság, istene álisten, de ez nem von le semmit az önátadás komolyságából, vagy komorságából, amellyel az igazi vallások hívői szoktak eszményeikhez ragaszkodni. Gondoljunk csak a nagy unitárius író: Dickens karácsonyi énekére, amelynek főhőse Scrooge még a karácsonyi szentestét is irodája magányában tölti, hogy a pénzcsinálás komor szenvedelmének élhessen. A hozzá betérő, adománygyűjtő jótékony-

sági urakat kiutasítja üzletéből, mert ő nem ért a szegénység problémájához s a szegénység ügye, vagyis — polgári nyelven szólva — a hitvány hitetlenek ügye őt nem érdekli. „Teljesen elegendő, ha ért az ember a saját dolgához és nem avatkozik mások dolgába. Engem a dolgom *állandóan* elfoglal. Jó mulatást Uraim!” Ezekkel a szavakkal dobja ki a szegények, vagyis a hitetlenek követét a Scrooge és Marley cég egyetlen élő beltagja, az elválasztott hívő, a polgárlálisten mogorva aszkétája.

A Scrooge-ok által képviselt új társadalmi rendnek meg van a hierarchiája és arisztokráciája, hisz e fogalmak s azok gyakorlati megvalósulása nélkül az ember nem élhet. Csakhogy az új társadalmi létrát, annak fokozatait a pénzvagyon nagysága szabja meg. Demokrácia csak addig kellett, amíg létre nem jött az új arisztokrácia: a pénznek álarisztokráciája. Franklin Benjaminsnak az apja állandóan ezt a salomoni mondást hajtogatta fia előtt: „Láttál-e az ő dolgaiban szorgalmas embert? A királyok előtt állandó, nem marad meg az alsó rendűek közt.” (Példab. 22. r. 29.) Az angol szöveg a „dolgai” szó helyett „business“-t, a német „Geschäft“-et mond.¹ Tehát a szorgalmas, takarékos, pénzcsináló kereskedő, a sivár Scrooge a királyok elé teendő az új értékelmélet szerint. Nagyon téved az, aki azt hiszi, hogy a polgári demokrácia a szellem jogát tette társadalmi törvénné. Egyáltalán nem! Ez a legnagyobb tévedés, amit elkövethetünk s a legnagyobb ámitás, amelyet az új ember, a polgár azért terjesztett, hogy a szellemi arisztokrácia társadalmi rendjét a maga részére megnyergelje és azok támogatását a maga szürke, de veszélyes életfelfogása számára megnyerje.

Ez az aszottlelkű, kesernyés és mogorva polgári világ szerette volna az egész szellemi életet a maga képére és hasonlatosságára átalakítani s bizonyos területeken sikerült is. Legelsősorban a tudományban, ahol a hősies lendületű metafizikát teljesen kiszorította. Sikerült az erkölcs terén, ahol a szent helyét felváltotta a társadalmilag hasznos ember. Sikerült a művészetek egy-egy ágában pl.: az irodalomban, ahol Dante isteni színjátékát Zolának emberi alacsonyságai váltották fel. Legkevésbé sikerült a zenében, ezt még a polgári kor lapossága sem tudta az eget magasságából lecsalni, csupán

¹ Lásd Weber M.: A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme (Bp. 1923.), 31 lap.

csak az utóbbi években. De ez rövid periódus, amelyet nemsokára megint a Mozartok, Haydnok és Chopinok isteni galériája fog felváltani.

Nos és mi történt az emberi lélek legmélyebb megnyilatkozásának: a vallásnak területén? Vajon e téren maradt minden változatlanul? Ez szinte elképzelhetetlen, hiszen minden új szellemi áramlat igyekszik az emberi lélek egész területét hatalmába keríteni! Nos a vallás terén is megtörtént a nagy változás. Luther merész német kísérlete után *Kálvin hozta létre azt az új vallási formát, amely az ujkor emberének lelki alkatához volt szabva.* A polgári osztály magát kiválasztott osztálynak tartotta. Hivatása egy nagy kiváltság ápolása és ébrentartása, amelyhez csak ő ért, a többi osztályok kívül rekedtek a korláton. Ennek a polgári elhivatás-gondolatnak kitűnően megfelelt Pál apostol teológiája, a farizeusi partikulárizmus egyházas átalakítása: a kiválasztottak különállásának és dicsőségének hatalmas erejű igehirdetése. Ezt a páli tant eleveníti fel Kálvin s ezért *a predestináció tana a protestantizmus legjellemzőbb és legcsalhatatlanabb ismertetőjele.* Joggal ragaszkodtak hozzá annyi megpróbáltatás közben a kálvinista hívők és lelki vezetőik, mert mihelyt a predestináció tana elesik, vele együtt esik az egész protestáns szellemi világ is. Ezért mondta Luther, hogy az ujszövetség legragyogóbb része a rómaiakhoz írt páli levél és ezért tartotta érdemesnek századunk neokalvinizmusának nagy vezére Karl Barth a római levélről egy egész külön könyvet írni, amely ma már világhirűvé lett.

Mi a predestináció tanának lényege? Az, hogy minden ember rossznak születik s a rosszság éppennyug hozzátartozik az ember mivoltához, mint pl. a bőre, amiből ki nem bujhat. A rosszság következménye az örök kárhozat. De Isten egyeseken, akiket a világ teremtésekor már kiválasztott, megkönyörül és ezek az üdvösségre jutnak. Lényegileg ezek sem változnak meg s nem saját megtérésük által üdvözülnek, hanem tisztán Isten ingyen való kegyelméből. Az ilyen kiválasztottaknak Isten azt a hivatást adja a földön, hogy a jót, főleg a társadalmi életre jó és hasznos dolgokat megvalósítsák. Tehát egy kifelé irányuló új célt kapnak az elhivatottak: a *munkát*, az állandó szakadatlan munkát. Ezáltal a munkának egészen külön hely jut az új világ etikájában. Feleslegessé válik az ember befeléfordulása, a szemlélődés s a szemlélő-

dés útján való belső tökéletesedés, mivel ez — az új felfogás szerint — ugyis lehetetlen. Az emberi lélek teljesen kifelé fordul, teljesen a hasznos munka sikerével méri az emberi élet értékét és ezzel létrehoz egy oly hajszolt, örökké tevékeny, de csak kifelé tevékeny életformát, amely végül is a mai nyugtalan, idegbomlasztó, mondhatnám örületes tempóhoz vezet, amelyben többé semmi helye nincs a saját lelkünk gondozásának. Ez csak aféle luxus a mai autóvezetők és taxisoffőrök világában, még pedig a haszontalan emberek, a rajongók, a szentek és a költők henye ábrándozása. Ime idevezetett a kiválasztottságról és a kiválasztottak munkájáról szóló „nagyszerű” ujkori kálvinista tanítás!

De kik az elhivottak? kérdezheti valaki, mint ahogy sokan zaklatták e kérdéssel a hivek közül abban az időben a kálvinista lelkészeket is. Azt nem lehet tudni, de állandóan hinni kell, hogy Isten engem is, téged is elhivott. S aki ebben a hitében minden kétségeskedés nélkül állhatatosan az utolsó percéig megmarad, az bizonyára üdvözülni is fog. De mit csináljon az ember, ha jön a kétség? Küzdjön ellene, mint az ördög kísértésével szemben és legyen állandóan elfoglalva a hivatásbeli munkájával, mert akkor a kétségnek nem lesz ideje lelkébe lopódzni. Ismét csak a kifelé irányuló munka van ajánlva egyetlen orvosszerűl. Ez már a második nyomós ok arra, hogy a kiválasztott ember hasznos munkát végezzen és állandóan dolgozzon.¹

A kálvinista gondolat tovább nem feszegethette és nem építhette ezt a kérdést annak a veszélye nélkül, hogy teljesen kiszolgáltatja magát egy társadalmi osztálynak: a polgárságnak. De ez nem akadályozta meg a polgárságot abban, hogy a maga vélt hivatását: a pénzcsinálást ne találja igazoltnak és a pénzcsinálás terén elért sikereit a kegyelemből való kiválasztás jelének. Hiszen a pénzszerzés számára elhivatás volt, amellyel véleménye szerint új és jobb társadalmat hozott létre és egyben hatalmas munka, amelyet önmegtagadóan végzett s amely alkalmas volt a kételkedés hangjainak elnémitására.

Nem mondjuk és nem is állíthatjuk, hogy a kapitalizmus egészen a mai napig megtartotta tételeinek vallásos igazolását. De akkor, amikor megszületett, buzgón kereste azt, hiszen a világ nem

¹ Lásd; Weber M.; i. m. 71. lap.

volt annyira hitetlen, hogy isteni igazolás nélkül bármely társadalmi osztály merészelt volna élni és dolgozni. Természetesen a kapitalizmus ma már megöregedett és igazán nem érzi szükségét szellemi, vallásos önigazolásának. Ma már csak a pénzeszsák maradt vissza s egy tőle nagyrészt elhajított szellemi fegyvertár, amely keresve keresi létének értelmét és fennmaradásának lehetőségét.

Korunkban ismét kérdéssé válik a régi téma: *a polgári partikularizmus és a szociális jellegű univerzalizmus közt kell választani a világnak* s ennek a választásnak láza gyötri ma az egész emberiséget. Napról-napra világosabbá válik, hogy az ujkori polgári eszme nagyon téves és nagyon ártalmas erkölcsi alapokon nyugodott. Ez az eszme végül is oda vezetett, ahol milliók jaja és átká kinozza a főnálló társadalmi rend fülét és egy megriadt középosztály keresi az új rend erkölcsi alapjait, amellyel megválthatja a szenvedők nyomoruságát, testi-lelki elesettségét. A mai kor szabadítás és megváltás után kiált és keresi azokat a vallási formákat, amelyek az új törekvésekre ráütik a szellemi, vallásos igazolás bélyegét, mert anélkül soha senki nem mert elindulni új utra és nem fog merni sohasem, míg ember lesz a föld hátán. Így következik ez az ember metatizikai alakából.

Napjainkban két társadalmi osztály küzd az emberiség, vagy jobban mondva a nemzetek megújulásáért. A fontosabbik tényező a szellemi kérdésekkel foglalkozó középosztály, amelyet csak egy ideig tudott lenyugózva tartani a polgárság, végül is nagy szellemi erőfeszítéssel, a kötelek széttépésével leszakította magát a cölöpről, ahova nemes szép lelkét kipányválták. Ma ez az osztály jár az élen s mindenütt hirdeti, hogy nem egy osztály jól tartása a milliók feladata, hanem *a nemzet felemelése, a milliók jobb és emberibb sorshoz juttatása a főcél*, amelyet a hatalom birtokosainak szem előtt kell tartaniok. Életünk a millióké! kiáltják az új világ hősei a kisemmizettek és a jóllakottak felé egyaránt, amazoknál odaadó szeretetet, emezeknél keserű gyűlöletet és undok rágalomhadjáratot váltva ki maguk iránt. A milliók felé forduló mérhetetlen szeretet a jellemző vonása ma minden kilengése ellenére az új nacionalizmusnak is, amely korántsem azonos a polgárság önző, kizsákmányoló, u. n. nemzeti gondolatával, hanem azonos azzal a mély könyörülettel, amelynek szíve esik meg a tömegeken, mert olyanok, mint a pásztor nélkül való juhok, mint a lepuffantásra szánt mezei vadak.

Ez a nagy könyörület a mai középosztály legszentebb érzelme és feladata, mert csak ezzel lehet a szétvert, széthullott tömegeket a tudatlanság jármából, a betegségek fertőzetéből, a nyomoruság tengermélységéből kiemelni.

A középosztályon kívül ott állanak a milliók is, küzdvén életük felemeléséért. De ebben a harcban, amelyet folytattak és folytatnak, mennyi eltévelyedésnek vannak kitéve! És ez nem is csoda. A tudatlanság könnyen felül az olyan együgyü elméleteknek, mint a marxizmus, a mai nyomor borzalma könnyen vezeti a szegény meggyötörtet olyan utakra, ahol vele legmélyebb érzelmeit: a nemzeti és vallásos eszmét vagy érzést tagadtatják meg s még könnyebben esik ugyanabba a hibába, amelyben elnyomója, a polgári világ leledzett, t. i. az anyagi jólét minderék fölé való helyezésébe és ennek istenként való imádásába. De ma már a tömegek is ébrednek, mert új életre kelti őket az a szeretethullám, amely a középosztályból indul felénk. Az ember, akármilyen elrugaszkodott legyen is, *egy* nyelven ért s ez a nyelv az emberek és angyalok nyelvénél is zengőbb szeretet. Ez nyitja ki ma milliók szemét s ezek boldogan kiáltanak fel: „Hát mégsem vagyok utolsó, hát mégis törődnek velem, hát mégsem csak vágóhidra szánt áldozati barom vagyok a kapitalizmus oltárán, hanem ember, szeretettel körülvett, többre hivatott ember“.

Ime, ez az eljövendő kor nagy titka, a kulcs, amely sziveket nyit azok számára, akik nyitni tudnak. A világot ma egy óriási szeretethullám járja át és a társadalmi összefogás nagy kozmikus öröme tartja szent remegésben a népeket és nemzeteket. Vajjon hol találják meg az új idők vezérei és főleg a vezetésre hivatott, szellemes középosztály azokat a szent eszméket, amelyek az új világnézetet isteni pecséttel látják el? Hol másutt, mint az evangélium hőségénél, a szeretet teljességénél, a názáreti Embernél. Jézus evangéliuma ma olyan új, mintha most született volna e világra.

Nekünk, unitáriusoknak ezt az evangéliumot kell hangsúlyoznunk, ha a mai és a jövő ember nyelvén akarunk beszélni. Nem azt az agyongyötört, dogmákkal eléktelenített, Pál által kiforgatott kereszténységet kell hirdetnünk, amelyet ugyan a többiek uton-utfélen kínálnak, de amelyre nagyon keveset ad a mai ember, hanem azt az evangéliumot, amelynek egyetlen tétele a mindeneket átfogó nagy Szeretet. Jól értsük meg: amikor szeretetről beszélünk,

nem erkölcstani elvről van szó, hanem a legmélyebb metafizikai valóságról. Aki Jézusban minden dogmai avatagság nélkül elmerül, az egyszerre csak megérzi, hogy ez a világ egy nagy Szív, amely a szeretettől dobog és én, az ember e szívtől szívet örököltem, amely boldogan felel a hívó szóra: szeretek Uram, szeretek, szeretek. Ime örökséget kaptam, amelyet senki el nem vehet tőlem, amíg én ki nem dobom lelkemből és gyűlölettel nem helyettesítem azt. Ime ajándékot kaptam bölcsőmben születésemkor, amely hozzám tartozik elidegeníthetetlenül, mint a Szív, amely mellkasom közepén él és dobog. Nem születéssel eleve rossznak, nem vagy a bűnök ruhájába levetkőzhetetlenül öltöztetve. Szabadságra hív az Isten, a szeretetnek nagy szabadságára, ahol a bűnnek, a gyűlöletnek ártó hatalmai elveszítették erejüket. *Ezt hirdeti Jézus nyomán az unitárius evangélium is.* Számunkra nem a hit az egyedül üdvözítő valóság és nem is a legnagyobb dolog. „A hit a tökéletesség kezdete, a szeretet a legmagasabb foka” hirdeti Dávid Ferenc. S különösen távol áll tőlünk az a hit, amely folyton gyötri az egyént, hogy vajjon az ő hitéért befedeztetett-e az ő bűne, amely kiirhatatlanul hozzá tartozik s amely befedezés nélkül ő az örök gyötrelmek martaléka lesz. Nem ez a mi főproblémánk! Mi a szeretetnek roppant áramát érezzük átfolyani egész lényünkön, mikor Istenre, az ő Krisztusára és Jézus Krisztus testvéreire, a szeretet edényeire: az emberekre tekintünk. „Ha valamit ragaszkodóan szeretek s tudom, hogy én is szerettem, egészen *azé* vagyok, odavisz, ahová akar. A szeretet természete, hogy belsőd megnyílik az előtt, akit szeretsz, minden akaratod benne él, mindenestől tetszik neked. A szeretet Krisztussal egyesít, betölt, tökéletesít. Nézd és szeresd őt, Krisztust, aki ilyennek mutatta magát, hogy szeretheted mint testvéredet, mint szószólódat Isten előtt.” Így írja Dávid Ferenc, majd egy másik helyen ezt olvashatjuk ugyancsak őtől: „A szeretet végcél, üdv forrása, Isten szeretete mihozzánk. A szeretet Isten s az Isten szeretet, mely a szentléleknek mintegy belékömlése által minket fölgyulaszt... Miért mondatik Isten inkább szeretetnek, mint hitnek? Mert az isteni természet tulajdonsága nem a hívés, hanem a szeretet...”

Ime a szeretet belékömlése által mi Istennek fiai vagyunk, mindannyian kik e földön élünk. A legelvetemültebb, a legrosszabb ember szívét is meg lehet indítani a szeretet cselekedeteivel s ez a

kezesség arról, hogy nem veszett el a földön a leghitványabb sem, mert az isteni szeretet keresi azt és majdan meg is találja azt. *Az unitárius evangéliumnak a jóságba, a szeretetbe vetett hite az, amire oly nagy szüksége van e világnak, ha törekvéseinek vallásos megszentelését keresi.* Ez egy új univerzalizmus, egy új középkor, amely megszabadult és megszabadít az elmúlt középkor farizeusi eretneküldözéseitől és borzalmas átkaitól, de még inkább megszabadít az u. n. újkor polgári önzésétől, sivár lelkiségétől, öngyötrő sötét vallásosságától, amely már el is veszett mint sekély ér a sivatag puszta homokjában.

Nekünk nincs predestinációs borzadályunk, nekünk nincs a saját bűnös lényegünkbe elmerülő köldöknézésünk, de éreznünk kell, ha ugyan a jézusi evangélium átjárt bennünket, hogy talentumokat kaptunk Istentől: elsősorban a szeretet talentumát, amely úgy gyorszik, ha minél bőségesebben szórjuk világgá. És ha vétkeztünk, ha rendeltetésünket nem teljesítettük, ha gyűlölködtünk, van, aki megbocsát: a szeretet égi Atyja, aki tudja, hogy csak egy ideig lehet elkóborolni az atyai háztól, mert a szeretet melege édesebb mindennél és visszahoz egyéneket és nemzeteket a közös tűzhelyhez: az Atya szívéhez.

Nos ez a mindeneget átjáró szeretet, az emberi jóságba, a lelki tökéletesedésbe, a szeretet megvalósulásába vetett nagy hit az unitárius evangélium százados öröksége, amelyet magától Jézustól örökölt, de amelynek kifejtése csak az elkövetkezendő századok feladata. Igen ez így van: Jézushoz annál inkább közeledünk, minél jobban távolodunk tőle időben. Most van az óra, a teljesség órája, amikor az emberiség ismét egy lépést tehet az ő örökszép evangéliuma felé.

Ennek a lépésnek megtételére és az evangélium szerint való járásnak megtanítására van hivatva az egész világon a szellemi kérdésekkel foglalkozó középosztály. Mint anya a gyermekét tanítja járni, úgy kell a megújított vezető rétegnek egész nemzeteket járni tanítani. Ez a jövő feladata. A mai kísérletek még csak a kezdet kezdetét jelentik csupán. Sokhelyt még nem látják az új világ felépítéséhez szükséges evangélium nagy és sorsdöntő szerepét. Ma még sok helyt csak emberi eszközökkel próbálkoznak s csak munka közben fognak rájönni arra, hogy az ember metafizikai, azaz vallási alap nélkül nem érhet el a világon semmit sem.

Az új vallási eszmének azonban nemcsak a társadalom számára vannak mondanivalói, hanem az egyén számára is. Az unitarizmus akkor, amikor világszemléletének központjába az Isten mellé a jóraképes embert állította, kimondta azt is, hogy e földön *a legnagyobb érték a lélek szellemisége, amelyet művelni az ember legfőbb hivatása*. Míg a protestantizmus, majd a kapitalizmus a munkát tette értékelésének alapjává s mindenkit azzal mért, hogy milyen és mennyi hasznos munkát végez az egyén az emberi társadalom szempontjából, addig az új vallási eszme, az új unitárius jellegű középkor szakítani fog ezzel a protestáns felfogással. Ma már jól látjuk, hogy a sok gépcsínálásban és a sok pénzolvasásban hatalmasra megnőtt az ember keze, de összezsugorodott a szive és összeaszott a lelke. Ma már gyárakban és hivatalokban, reggeltől estig, vagy késő éjszakáig robotol az agyaglábú és vaszivű homunkulus, az ujkor visszataszító, szörnyű csodája. De hol van *az ember*, aki lelkére is gondol, hol van az ember, aki a túlközlő kocsiszörnyek ordító lármáját túl tudná kiáltani szívének véres kiáltásával, amely ezt harsogja: én ember akarok lenni, ember, aki olvas, aki ír, aki zenét hallgat s akinek ismét van ideje önmagába mélyedésre: *a vallásos szemlélődő élet gyakorlására...* Ezek az új emberek, ezek az új lélekembriók már csiráznak, már fejlődnek, holnap megszületnek, azután sirni kezdenek, hogy holnapután, mikor mi már talán túl leszünk a földi téreken, hangosan hirdessék a világnak: Az Úr megújította a föld színét s létrejött az új csoda, *az egész ember*, akinek van ideje munkára, de van ideje lelki befeléfordulásra is.

Az új világban is lesznek értékkülönbségek és lesz létrázat is, amely az égig ér s az emberek szállnak fel s alá rajta s gyakorolják a hivatásukat: Istennek különböző mértékben való színelátását; azonban a létrafokon való magasabbra jutás nem a pénztárca tartalmától fog függeni, mint a kapitalizmus hamis lépcsőzetén, hanem egyedül attól, hogy ki mily szellemi talentummal jött e világra s hogy milyen odaadással igyekezett azt gyarapítani. *A szemlélődő élet* — munkával összekötve — *ismét visszanyeri a maga megbecsülését az új világban*. Ezért hangsúlyozzuk oly sokszor a biblia olvasásának szükségességét, mint a visszatérő valóságosság alapját. Sokan kifogásolják ezt, a biblia sok avult és ma már alig érthető része miatt. Ezen azonban segíteni lehet. Az aka-

dékoskodóknak azt mondjuk: ha valaha valaki szebb életet él, mint Jézus és ezt az életet valaki könyvben megírja, az elsők közt leszünk, kik az új életírást fogjuk ajánlani olvasásra az elmélkedő emberek számára.

Ezek azok az igazságok és ezek azok az új szempontok, amelyek az elkövetkezendő emberöltőkben fel fognak támadni. Lehet, hogy vannak közöttünk is, akik ebben kételkednek és lemondóan mosolyognak. De ez azokat, akik századok távlatán át néznek és az emberiség jövőjében hisznek és biznak, nem zavarja. Ezek az eszmék örök isteni igazságok, amelyeket ma elboríthat az éjszaka sötétsége, de hiába az éjfél erőlködése, mert az igazságok feltámadnak, mint hajnalban az örökké diadalmas fényes napkorong. Csak az a kérdés, hogy mennyi bukdácsolás, mennyi tévelygés, mennyi félrefogás után jön rá az ember az igazságokra. Mert a tévelygés szenvedést, az igazság felismerése pedig üdvösséget jelent.

Utóbbi időben mind gyakrabban visszatérő vízióm van: keresem, kutatom, hogy vajjon mi mai unitáriusok, a tiszta jézusi szellem kiszámu örökösei, vajjon mit fogunk tenni a célból, hogy ezt a folyamatot siettessük. Vajjon felismerjük-e hivatásunkat és bátor magatartással követjük-e az eljövendő kor hívó szózatát? Kétségtelen, hogy ehhez hősie magatartásra, kereszthordozó készségre volna szükség. Vajjon lesz-e bátorság bennünk, hogy akár az egész világgal szemben is felvegyük a harcot éppen e világ üdvösségéért és boldogulásáért. Nagy és nehéz kérdések, amelyekre ma még aligha lehet feleletet kapni. De ha egyszer igenlő lesz ez a válasz, akkor ujjongva zughat az ének: Győztél Te Hatalmas! a harcot magunkért folytattuk és Te veled vívtuk meg a Te országod, a Szeretet országának eljövételéért. Legyen áldott a Te szent neved mindörökké!